

Prispevki v Zori dalmatinski osvetljujejo Trstenjakovo drugo pesniško obdobje. Povedo nam, da je z njimi svojo pesniško pot tudi končal, ker je spoznal, da njegovo pravo mesto ni tu. Preselil se je v prozo in že v Zori dalmatinski objavil feljton, literarno zvrst, ki jo je kasneje mnogo gojil in objavljaval v slovenskih in hrvaških listih ter imel z njo posebno v prvem času razmera velik uspeh. Hkrati nad pesništvom je resigniral tudi nad ilirsko idejo, zoper katero se je izrekel že s svojim psevdonimom; če je ta opredelitev manj prepričljiva, je ostreje in jasneje izrazil svoj odklon od ilirizma v članku o Slomškovi knjigi Blaže in Nežica, ki ga je prav tedaj napisal za Jordanove Jahrbücher (III, 1845, 147; prim. o tem Petre, o. m. 300).

Ivan Kolar

LITERARNI SPREHOD PO LJUBLJANI

MESTNI OKRAJ UMETNOSTI TER ŠIŠKA IN VIŽMARJE

Iz Zvezde se je 17. maja 1869 zvrstil po današnji Titovi in Gosposvetski cesti ter skozi Šiško veličasten sprevod tisočev slovenskega ljudstva, ki je odhajalo v Vižmarje na *sedmi slovenski tabor* terjat zedinjeno Slovenijo.

Ob zgornjem voglu »Zvezde« stoji na Trgu revolucije (št. 1) poslopje nekdanjega društva »Casino«, *ljubljska kazina*, sezidana leta 1837. Namen društva je bil gojiti družabnost »v krogu dostojno veselih ljudi in nuditi čtivo za razgled po političnem in literarnem svetu«. Društvo je bilo ustanovljeno leta 1810, nastanjeno v Zeschkovi hiši na Mestnem trgu št. 8, potem v Collorettovi hiši na št. 5, od leta 1828 v Gosposki ulici št. 3, leta 1837 pa si je postavilo lastno palačo ob »Zvezdi«. Nacionalnega trenja tedaj še ni bilo in slovenščina ni bila izključena kot občevalni jezik. Prešeren je bil član kazinskega društva od leta 1833. Tu je včasih srečaval svoje prijatelje in znance ter Primčevo Julijo. V drugem nadstropju sta prebivala kot gosta oba Poljaka v ljubljanski konfinaciji, *Emil Korytko* in *Bohuslaw grof Horodynski*. Korytko je tu umrl 31. januarja 1839.

Puhlost plemiške in meščanske kazinske družbe je Prešernu sprožila več satiričnih osti na kazino. V šestdesetih letih prejšnjega stoletja je postala kazina gnezdo nemškega šovinizma, shajališče avstrijskih oficirjev in »turnarjev«. Po razpadu Avstro-Ogrske (1918) je prešla kazina v slovensko last. Med drugo svetovno vojno jo je zasedla italijanska okupacijska oblast. Po osvoboditvi je bil tu sedež *ministrstva za prosveto prve vlade LRS*. Prosvetni minister je bil tedaj *dr. Ferdo Kozak*. Zadnja leta zboruje začasno v kazinski dvorani slovenska ljudska skupščina.

Vštric kazine se je na Titovi cesti št. 3 v Souvanovi hiši 22. novembra 1863 utaborila *Narodna čitalnica*, preseljena iz hotela »Slon«. Levstikovo Dramatsko društvo (ustanovljeno 1867) je utiralo pot slovenskemu gledališču.

Patriarhalizem vladajočih staroslovencev (Bleiweis, Svetec, Toman, Costa) je zlorabljal narodno gibanje v osebne pridobitne namene prvakov. Levstik je tudi tu za ceno lastne žrtve javno posegel v boj s članki in satirami.

V dobi prvega slovenskega tabora so slovenski visokošolci iz Gradca, Dunaja in Prage priedili v tej čitalnici *prvi študentovski shod* svobodomiselne

mladine (14. avgusta 1868). Na njem je mladina obsodila politiko staroslovencev in slovesno ustoličila *Frana Levstika* kot duhovnega voditelja mladoslovenske smeri (»Slovenski Narod«, 18. in 20. avgusta 1868).

V *Beethovnovi* ulici št. 5 (prej 9) prebiva od leta 1935 pisatelj dr. Lojz Kraigher. V istem stanovanju je prej živel dr. Fran Zbašnik (1855—1935), pisatelj in dolgoletni urednik Ljubljanskega zvona. — V *Župančičevi* ulici št. 14 prebiva pesnik dr. Alojz Gradnik.

Na *Cankarjevi cesti* št. 11 v prostorih uprave SNG začasno gostuje Slovenski gledališki muzej, ustanovljen leta 1950; vodi ga direktor Janko Traven.

Ob križišču *Župančičeve* in *Cankarjeve* ceste stoji *operno poslopje* »Slovenskega narodnega gledališča« (SNG), sezidano leta 1892 (pet let po požaru stanovskega gledališča). To ni bilo več last deželnih stanov, ampak ustanova kranjske dežele, zato se je imenovalo »Deželno gledališče«.

Pred poslopjem stojita spomenika dveh pionirjev slovenskega umetniškega gledališča. Upodobljena sta *Anton Verovšek* (1866—1914) in *Ignac Borštnik* (1858—1919). Kipa sta delo Franceta Kralja (1921).

Za otvoritev tega gledališča so dobili Slovenci prednost pred Nemci. Dne 29. septembra so uprizorili tragedijo *Veroniko Deseniško*, ki jo je po Jurčiču dramatisiral in režiral Ignac Borštnik. Hiša je bila nabit zasedena. Med udeleženci so bili tudi najvišji predstavniki oblasti. Nadvse pomemben je bil obisk dveh zastopnikov Narodnega divadla v Pragi (direktor gledališča Fr. Šubert in glavni režiser J. Kolar), dalje zastopstva zagrebškega pozorišta, ki je razen tega posodilo kostume za igro, in še zastopnikov iz drugih krajev.

Za prvo sezono (1892—1893) so si Slovenci priborili po dva večera v tednu za svoje predstave, drugo leto pa že po tri. Tako je ostalo celih 16 let po krivdi koalicije slovenske liberalne stranke z Nemci, dokler niso septembrske demonstracije in žrtve v Ljubljani (20. septembra 1908) prisilile deželne vlade, da je dovolila po *štiri slovenske predstave* na teden, v številni vse sobote in nedelje! V treh letih (1911) so si Nemci postavili svoje gledališče »Das Kaiser Franz Joseph-Jubiläums-Theater«, današnje poslopje Drame v Gradišču.

Med prvo vojno (1914—1918) je deželni odbor spremenil slovensko gledališče v — kino. (Nemško gledališče samo v prvem letu vojne ni imelo predstav.) Iz te dobe pretresljivo odmevajo vojne grozote in osebna tragedija književnika *Milana Pughja* v njegovi avtobiografski zgodbi »Igra«. (F. Koblar: M. Pugelj, Izbrane novele, str. 291 ss.)

Ob koncu vojne je »Slovenski gledališki konzorcij« z vsenarodno denarno zbirko oživil in prerodil slovensko *Narodno gledališče* v Ljubljani. S pesniškim entuziazmom je napisal *Vladimir Levstik* »Pozdrav Narodnemu gledališču« (v uvodniku »Slovenskega Naroda«, 28. 9.), pod črto v »Listku« pa je dr. *Ivan Prijatelj* nič manj čustveno in hkrati stvarno objavil zgodovinski oris gledališča v članku »Narodno gledališče«. Za moto je postavil Levstikov oklic »Dramatičnega društva« z dne 1. maja 1876: »Položimo temelj narodnemu gledališču...« Drugi dan, na nedeljo 29. septembra, na 26. obletnico, kar je bila uprizorjena Jurčič-Borštnikova *Veronika Deseniška* kot prva slovenska predstava na tem odru, se je uresničil »sen o narodnem gledališču — svetišču, višku in žarišču narodne kulture« (dr. I. Prijatelj). Po dopoldanski akademiji so zvečer uprizorili zgodovinsko zanimivo *Finžgarjevo* ljudsko igro »*Divji lovec*«, ker je avstrijsko policijsko ravnateljstvo prepovedalo uprizoritev njegove drame »*Naša kri*«. Dovolilo pa je na akademiji *Župančičevo* odo »*Naša beseda*«, zložena prav za to slovesnost.

Dopolnitev k temu prerojenju smo doživeli po ustanovitvi prve Jugoslavije, ko je v Ljubljani 9. februarja 1919 prvič uprizorjeni Jurčič-Levstikov *Tugomer* pregnal iz nemškega gledališča Gripa, nemškega naseljenca mej Sloveni. Odtlej ima Ljubljana svojo Dramo.

V Tomšičevi ulici št. 12 ima klubske prostore »Društvo slovenskih književnikov« in »Društvo prevajalcev Slovenije«.

Trg narodnih herojev hrani v častni grobnici trupla enajstih herojev iz narodnoosvobodilne vojne. Nad grobnico je kamnit spomenik v podobi sarkofaga, izdelan po načrtih arhitekta Eda Mihevca in okrašen z reliefi, ki predstavljajo motive iz NOV; izdelal jih je akad. kipar Boris Kalin. V sarkofag je vklesano Župančičevo posvetilo in imena herojev.

Narodni muzej (do leta 1919 imenovan »Deželni muzej«) ima kot ustanova svoj začetek v ustanovitvi »Historičnega društva za Kranjsko« (1821). Strokovno in organizacijsko ima posebne zasluge za njegov razvoj *Karel Dežman*. Kot kustos muzeja v starem licejskem poslopju od leta 1852 je po 36 letih prizadevanja dosegel šele zadnje leto pred smrtjo (1889) popolno ureditev novega muzejskega poslopja. Utrujen od srditih narodnostnih in političnih bojov si je kot znanstvenik zaželel, naj bi bila to »hiša miru in sprave«, kjer bi složno delovali za domovinoznanstvo in vedam v korist. Muzej obsega arheološke, zgodovinske, folklorne in naravoslovne zbirke ter knjižnico in bogat zgodovinski arhiv. Posebna znamenitost so najdbe iz barjanske neolitske ter iz hallstatske dobe. — Za obisk muzeja veljaj tudi nam modri *Prešernov nasvet*, ki ga je pesnik dal drugošolcu Janezu Trdini in njegovim mladim tovarišem: »... naj hodimo pogostoma v muzej. V njem naj si ogledamo vsako reč natančno, ne pa da bi divjali kakor kozli iz ene sobe v drugo« (Trdina, »Moje življenje«).

Valvazorjev spomenik pred muzejem je bil postavljen leta 1903, delo Alojza Gangla.

V *Šubičevi ulici* na hiši št. 3 spominja plošča na drzno in bistroumno zamisel ilegalne partizanske tiskarne, ki so jo namestili v zadelani sobi tik ob sosednjem zidu glavne okupatorjeve — policijske postojanke.

V *Veselovi ulici* št. 8 je prebival zadnja štiri leta svojega življenja *Oton Župančič* in tu umrl 11. junija 1949. Pesnikova vdova Ana čuva njegovo sobo z vsem spoštovanjem. Na postelji v kotu leži z belim prtom pokrita maska pesnikovega obličja in zraven odlitek roke.

Ob *Prešernovi cesti* pred *Tivolijem* ima svoj dom »*Narodna galerija*«, reprezentančni hram naše likovne umetnosti. Idejna zamisel umetnostnega zgodovinarja *dr. Izidorja Cankarja* je bila izvedena s pomočjo organizatorja in mecena *dr. F. Windischerja*, *Ivana Hribarja* in raznih ustanov. Prvotno društvo »*Narodna galerija*« je imelo prve razstavne prostore v *Kresiji* od leta 1919, čez dobro desetletje pa je društvo »*Narodni dom*« prepustilo to poslopje *Narodni galeriji* in *Znanstvenemu društvu za humanistične vede*.

Tik pred drugo vojno je dobila tudi *Moderna galerija* svoj dom ob *Tivoliju*. Tu so občasne razstave likovnih umetnin. Nasproti stoji spomenik *Primoža Trubarja*. Temelj je bil slovesno vzdan 8. septembra 1908 za 400-letnico *Trubarjevega* rojstva in ob navzočnosti udeležencev osmega kongresa slovanskih častnikarjev. Kip, delo *Frana Bernekarja*, je bil na vzdani temelj postavljen šele prihodnjo spomlad.

Mimo *Jakopičevega paviljona* pridemo do gradiča »*Podturn*«. Za njim stoji nekdanji hotel »*Tivoli*«, zidan v slogu gorenjske kmetiške hiše. Semkaj

so se h gostoljubnemu hotelirju Ivanu Kendi zatekali slovenski bohemi brezdomci: Ivan Cankar, Vladimir Levstik, Viktor Zalar (poznejši tajnik filozofske fakultete), Miha Čop (leta 1912 prostovoljec v balkanski vojni, pozneje carinik na Jesenicah), Cvetko Golar in še ta in oni. Gospodar jih ni pestil zaradi dolgov. Cankar je tu prebil zimo 1909/1910. Sobo je imel v drugem nadstropju. Svoji Štefki na Dunaj je pisal: »Novo Švicarijo (= hotel »Tivoli«) imenujemo pribežališče grešnikov« (gl. A. Gspan, 40 Cankarjevih pisem, Naša sodobnost 1956).

V času Cankarjevega bivanja v tem hotelu je bila tu 22. novembra 1909 sklenjena tako imenovana *tivolska resolucija* Jugoslovanske socialno-demokratske stranke. Cankar se z resolucijo ni strinjal, ker je postavljala za načelo tudi *jezikovno združitev* vseh južnih Slovanov.

Tretja zgodovinska zanimivost tega hotela je *prvi zbor slovenskih komunistov* (11. aprila 1920). Sprejeli so statut in taktiko *Socialistične delavske stranke*. Štiri dni nato je izbruhnila po vsej Jugoslaviji splošna železničarska stavka in potegnila za seboj še nekatere druge panoge delavstva.

Ob Tivoliju stoji *Muzej narodne osvoboditve*, nameščen v moderno predelanem nekdanjem »Cekinovem gradu«, sezidanem okrog leta 1720. (Ljudska izreka je prevrgla madžarsko ime Szögenyjev grad v Cekinov grad.) V začetku prejšnjega stoletja je bil grad last Sigmunda pl. Pagliaruzzija. Pri tej družini je bil pesnik *Prešeren* v letih 1818/1819 kot šestošolec za domačega učitelja. Sredi prejšnjega stoletja (1866) je kupil grad *Peter Kozler* (1824—1879), pravnik in geograf, ki je priredil »Zemljovid Slovenske dežele in pokrajin« (1861).

Od stare cerkve sv. Jerneja v Šiški nas pripelje *Vodnikova cesta* pod hribom na Jamo v rojstno hišo *Valentina Vodnika*. Hiša ima zdaj številko 65. Ob prvi stoletnici (1858) so pesniku vzdali spominsko ploščo. Letos ob drugi stoletnici je Josip Wester obudil iz starih poročil spomine na praznovanje prve stoletnice (Obzornik 1958, šte. 2).

Ulica »Na Jami« drži na Celovško cesto. Tam zavijemo po Alešovčevi ulici do hiše št. 38. Tu je imel svoj dom *Hinko Smrekar*, slikar, karikaturist in satirik v podobi in besedi. Med okupacijo je bil 1. oktobra 1942 ustreljen v Gramozni jami kot talec.

V *Šentvidu* se spomnimo *Blaža Potočnika* (1799—1872), ki je bil tu župnik skoraj 40 let. Kot pesnik je sodeloval v I. zvezku *Āranjske Čbelice* (Pridi, Goren'c). Pisal je poučne spise in učbenike ter ustanovil šentviško narodno čitalnico. Ta mu je vzdala na cerkveni zid spominsko ploščo.

Ob cesti proti Šmarni gori se na levi strani malo pred mostom razprostira na Gornji in Spodnji Librnici pod ježo kakih 5 ha zemlje. Na teh travnikih na Podolnici je *vižmarski ljudski tabor* 1. maja 1869 terjal od avstrijske oblasti *Zedinjeno Slovenijo*. Zbralo se je blizu 30.000 ljudstva. Shod je pozdravila *Franja Malenškova*, za domače Koširjeva, gostilničarjeva hčerka z Broda v Tacnu onkraj Save. Fran Levstik ji je kot svoji izvoljenki posvetil venec »Franjinih pesmi«.

Onkraj Šmarne gore v *Repnjah* je stekla zibel jezikoslovcu *Jerneju Kopitarju* (1780) in dr. *Valentinu Zarniku*, »očetu slovenskih taborov« (1837). V *Skaručni* je bil rojen časnika, ljudski pisatelj in humorist *Jakob Alešovec* (1842). Iz *Zavrha* je doma pionir slovenskega planinstva, »triglavski župnik« ter skladatelj *Jakob Aljaž* (1845—1927). Šmarna gora hrani zanimive spomine na pesnika Prešerna z obiskov pri stricu Jakobu, ki je bil tu župni vikar od leta 1830 do 1837; tu je tudi umrl in je bil pokopan znotraj obrambnega zidu.

Konec prihodnjič